

Jan Gurba

Z lubelskiej problematyki kultury amfor kulistych

Rocznik Lubelski 9, 55-60

1966

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

JAN GURBA

Z LUBELSKIEJ PROBLEMATYKI KULTURY AMFOR KULISTYCH

Mimo stosunkowo dużego ostatnio zainteresowania problematyką kultury amfor kulistych¹ związane są z nią nadal znaczne trudności i to zarówno w polskiej, jak i europejskiej archeologii².

Zamieszczone tu krótkie uwagi odnoszą się do nowych znalezisk amfor kulistych w Lublinie.

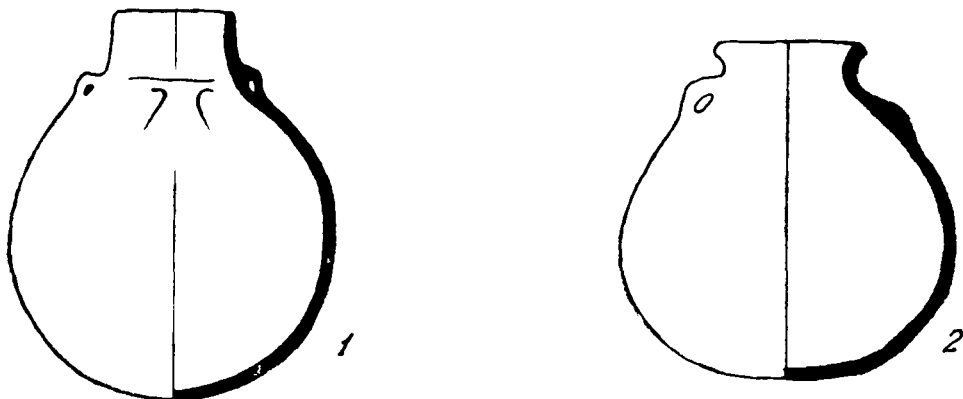
W ostatnich latach odkryto tu w pobliżu dawnego koryta rzeki Czechówki nowe groby kultury amfor kulistych. Na wzgórzu czwartkowym w czasie badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem stwierdzono również warstwę neolityczną — grób lub nawet cmentarzysko z amforą kulistą (ryc. 1, 1)³. Drugi grób odkryto przypadkowo w trakcie prac ziemnych obok Podzamcza. Wraz z kośćmi ludzkimi wydobyto tu amforę kulistą (ryc. 1, 2)⁴. W obu wypadkach nie stwierdzono resztek

¹ Por. J. Kowalczyk *Zagadnienie grobów zbiorowych w neolicie Polski*. „Wiadomości Archeologiczne”. T. XXVIII, 1962, s. 1—12; J. Głosik *Ślady osadnictwa kultury amfor kulistych w Strzyżowie nad Bugiem, pow. Hrubieszów*. Tamże, T. XXVII, 1962, s. 133—141; T. Wiślański *Próba wyświetlenia genezy tzw. amfor kulistych*. „Archeologia Polski”. T. VIII, 1963, s. 222—245; J. Kowalczyk *Lud amfor kulistych*. „Z Otchłani Wieków”. R. XXX, 1964, s. 146—155, 217—225; Z. Pyzik *Grób skrzynkowy kultury amfor kulistych z Pacanowa, pow. Busko*. „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”. T. III. Kielce—Kraków 1965, s. 31—45, z obcych: V. Weber *Die Kugelaphorenkultur in Sachsen*. „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”. T. 13. Leipzig 1964, s. 73—192.

² J. Kowalczyk *Niektóre problemy polskiego neolitu w świetle nowszych badań*. „Prace i materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”. Seria Archeologiczna. Nr 10, 1963, s. 70, 74—75.

³ M. Młynarska, H. Gawarecki *Sprawozdanie z prac ratowniczych w Lublinie*. „Sprawozdanie Lubelskiego Ośrodka Archeologicznego” (powielane), nr 3, 1967, s. 7—8; A. Gardawski *Archeologia o początkach Lublina*. W: *Dzieje Lublina. Próba syntezy*. T. I. Lublin 1965, s. 25.

⁴ Nie są to jedyne znaleziska neolityczne odkryte ostatnio na terenie Lublina. Poza rewelacyjnymi wynikami badań Z. Ślusarskiego na Sławinku (Z. Ślusarski *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w 1960 r. Lublin—Stawinek*. „Sprawozdanie Lubelskiego Ośrodka Archeologicznego” (powielane) nr 2, 1960. Tegóż: *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych 1962 r. Opoka, pow. Puławy i Lublin—Stawinek*, Tamże, nr 4, 1962; A. Gardawski *op. cit.*) warto wspomnieć o jamie kultury czas lejuwatej i grobie kultury ceramiki sznurowej odkrytych w obrębie cegielni obok ul. Głębokiej oraz postneolitycznych materiałach (typu czerniecińskiego) z badań na wzgórzu czwartkowym. (I. Demkowska *Sprawozdanie z prac archeologicznych na Czwartku w Lublinie w 1964 r.* „Sprawozdania Lubelskiego Ośrodka Archeologicznego” (powielane), nr 6, 1964, s. 3.

Ryc. 1. Amfory z grobów: 1. Lublin-Czwartek, 2. Lublin-Podzamcze

kamiennego grobu skrzynkowego ani szczątków kamiennej obudowy (bruku i obstawy).

Znane z terenu Lubelskiego pochówki kultury amfor kulistych reprezentowane są wyłącznie przez groby płaskie. Możemy wśród nich wyróżnić trzy typy. Jeden — to tak zwane groby skrzynkowe, znane powszechnie z całego terenu występowania znalezisk kultury amfor kulistych. Drugi typ zamiast skrzyni z dużych głazów lub płyt kamiennych posiada obstawę i bruk ze stosunkowo mniejszych kamieni, najczęściej wapiennych. Zarówno obstawa, jak i bruk wykazują duże zróżnicowanie⁵. Trzeci typ — to groby pozbawione jakiegokolwiek obudowy kamiennej.

Groby skrzynkowe występują wyłącznie na obszarze wschodniej i środkowej Lubelszczyzny (ryc. 2), przechodząc na Wołyń i Podole i nawet poza Karpaty. Wydaje się, że należałoby utrzymać dla nich wprowadzoną dawniej przez S. Noska nazwę grupa wschodniolubelska⁶.

Groby z kamienną obstawą i brukiem skupiają się prawie wyłącznie w zachodniej części Płaskowyżu Nałęczowskiego (ryc. 3). Poza tym terenem występują niesłychanie rzadko.

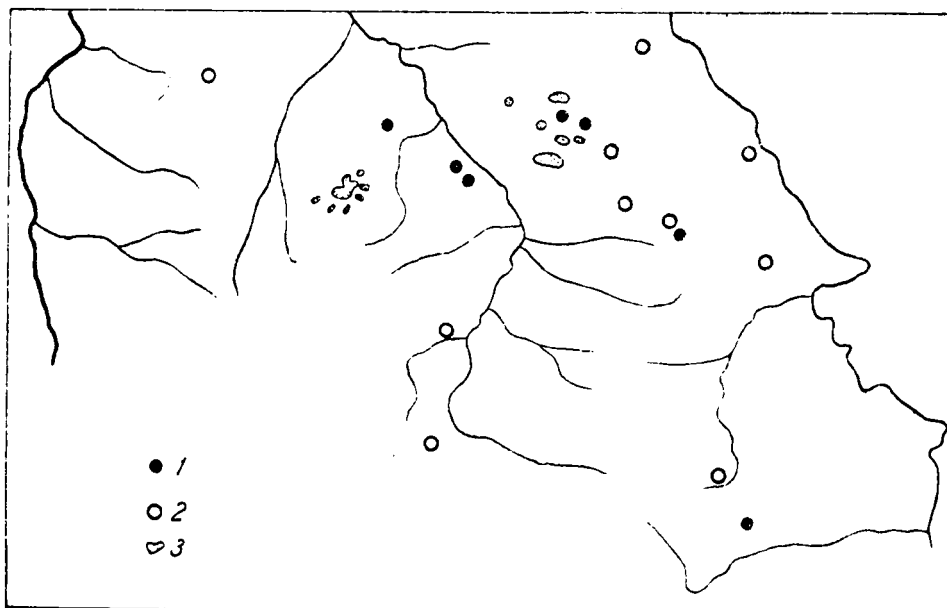
Nieliczne groby bez obudowy z kamieni znane są dotychczas, oprócz znaleziska z Lublina, tylko z Lasu Stockiego, w pow. puławskim oraz Strzyżowa i Raciborowie w pow. hrubieszowskim (ryc. 4).

Czy występowanie poszczególnych typów grobów jest uzależnione od miejsc występowania budulca kamiennego?⁷

⁵ S. Nosek *Kultury amfor kulistych na Lubelszczyźnie*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”. R. V. Sectio F, 1950 (1955), s. 55—129.

⁶ Tamże, s. 125. Nazwa „grupa chełmsko-hrubieszowska” (S. Nosek *Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”. R. VI. Sectio F, 1951 (1957), s. 73 jest terminem za wąskim.

⁷ Jak to sugeruje T. Sulimirski *Polska przedhistoryczna*. Londyn 1957—1959, s. 271. Poza grębami umieszczonymi na ryc. 2 należy wymienić stanowiska: Uhrusk, pow. Włodawa, Mogilnica i Horodyszcze, pow. Chełm.

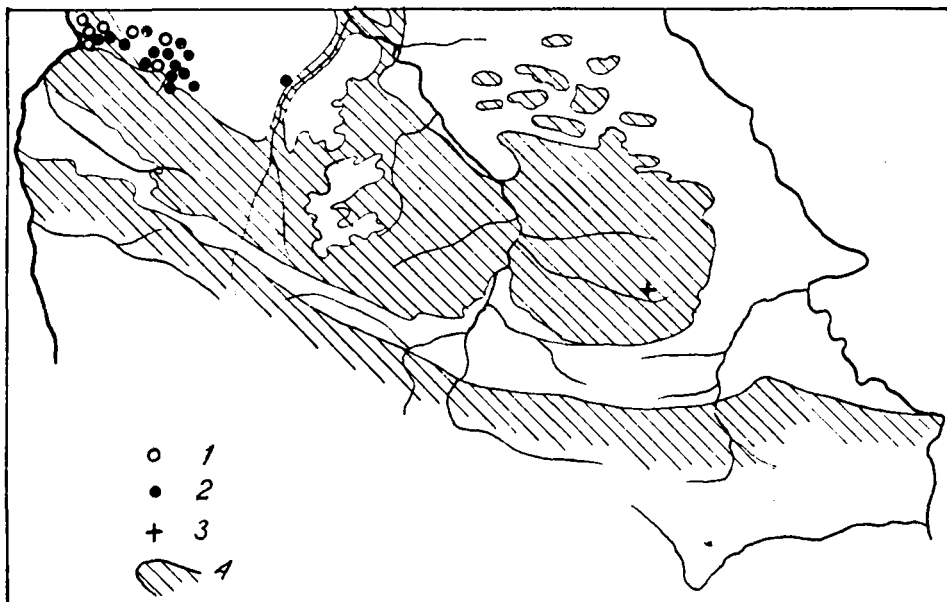
Ryc. 2. Występowanie grobów skrzynkowych kultury amfor kulistych na Wyżynie Lubelskiej. 1 — groby skrzynkowe, do których budowy użyto płyt zlepieńca sarmackiego, 2 — pozostałe groby, 3 — sarmackie wzgórza stołowe (wg A. Jahna)

Jak widać z załączonych map rzeczywiście w rozmieszczaniu poszczególnych typów grobów widać bezsprzecznie wpływ usytuowania złóż surowca kamiennego. Materiału do budowy skrzyń kamiennych w obrębie zasięgu zlodowaceń plejstocenijskich nie brak. Na południe od granicy maksymalnego zlodowacenia (np. na Podolu) do ich budowy używano skał wydobywanych z pierwotnego złoża. W związku z tym nasuwa się pytanie, czy płyty ze zlepieńca sarmackiego, używane do budowy grobów skrzynkowych na Wyżynie Lubelskiej, brane były z naturalnych pierwotnych złóż na piotrzkowskich lub chełmsko-rejowieckich wzgórzach stołowych⁸. Równocześnie bowiem bloki piaskowców sarmackich rozrzucone w południowej i środkowej części Wyżyny, stanowią pozostałość po rozmytej morenie zlodowacenia krakowskiego⁹ i wydaje się, że w większości one wraz z innymi głazami morenowymi stanowiły podstawowy surowiec do budowy grobowców skrzynkowych w tych częściach Lubelszczyzny.

Groby z brukiem ponad zwłokami i obstawą boczną, najczęściej z opoki, występują prawie wyłącznie na obszarze zachodniej części Płaskowyżu Nałęczowskiego, na obszarze występowania kredy w natu-

⁸ Zmuszałoby to do zajęcia się zagadnieniem neolitycznych dróg i środków transportu. Por. H. E. Edgerton *Stonehenge — New Light on an Old Riddle*. „National Geographic Magazine”. T. 117. Washington 1960, s. 847—866.

⁹ A. Jahn *Wyżyna Lubelska. Rzeźba i czwartorzęd*. „Prace Geograficzne”. Nr 7, 1956, s. 309.

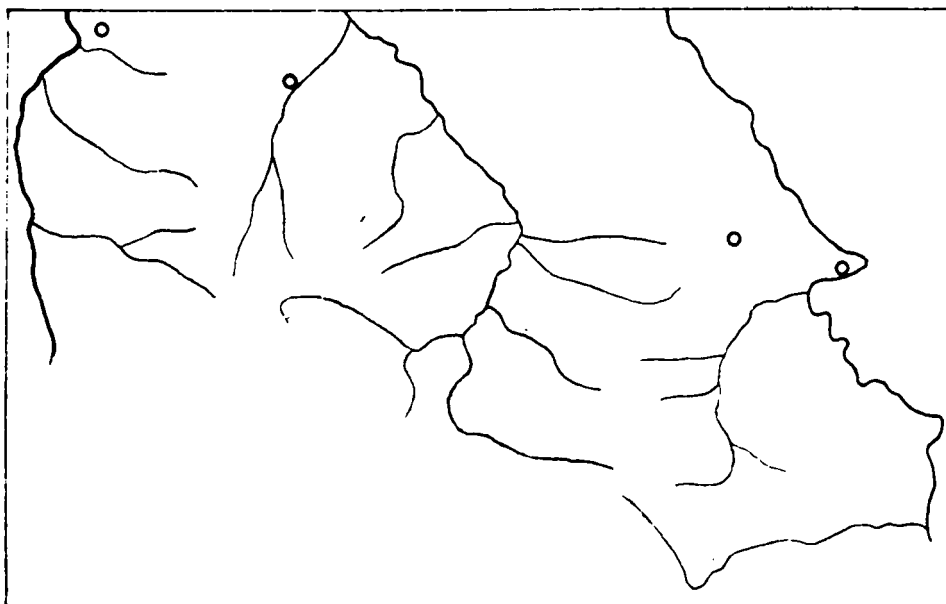
Ryc. 3. Występowanie neolitycznych grobów z brukiem i obstawą kamienną na Wyżynie Lubelskiej. 1 — groby kultury amfor kulistych, 2 — czasz lejowatych, 3 — z cyklu ceramiki sznurowej, 4 — odporne i średnioodporne skały wieku kredowego w podłożu (wg. W. Pożaryskiego).

ralnych odkrywkach w dolinach rzecznych i wąwozach. Na tym samym terenie znajduje się skupisko cmentarzysk kultury czasz lejowatych, zawierające groby identycznego typu i budowane z tego samego materiału¹⁰. Jednak na podkreślenie zasługuje fakt, że podobne groby kultury czasz lejowatych czy innych kultur występują i w pozostałych częściach Wyżyny Lubelskiej, zaś groby kultury amfor kulistych z obstawą i brukiem rzadko poza Nałęczowskim Płaskowyzem, mimo że budulec dla grobów tego typu, często nawet o większej twardości i odporności, występuje na obszarze prawie całej Wyżyny Lubelskiej.

Groby bez obstawy kamiennnej znajdowane są na terenach występowania obu powyższych grup grobów. Widać więc, że charakterystyczne na Wyżynie Lubelskiej trzy formy pochówków kultury amfor kulistych, choć związane z występowaniem odpowiedniego gatunku surowca budowlanego, nie zależą wyłącznie od niego. Różnice w obrządku pogrzebowym tłumaczyć można różnicami plemiennymi w obrębie kultury amfor kulistych¹¹ lub różnicami chronologicznymi. Kultura ta na swym ogromnym obszarze występowania została wstępnie podzie-

¹⁰ J. Kowalczyk *Sondaż terenowy w badaniach archeologicznych*. „Wiadomości Archeologiczne”. T. XXVIII, 1962, s. 303.

¹¹ A. Gardawski *op. cit.*

Ryc. 4. Pochówki ziemne bez żadnej osłony kultury amfor kulistych na Wyżynie Lubelskiej.

lona na fazy i zasadnicze grupy¹², ze względu jednak na poważne jej zróżnicowanie powinna być ona jeszcze dokładniej podzielona.

Sam podział kultury amfor kulistych w obrębie tylko Wyżyny Lubelskiej nastęrcza duże trudności. Tutaj, jak i na terenie całej środkowej Europy, jest ona znana prawie wyłącznie ze znalezisk grobowych, co stwarza ograniczone możliwości interpretacyjne. Nieliczne znane jej osady mają charakter tymczasowych obozowisk.

Jeśli chodzi o inwentarz grobów, to na razie trudno dopatrzeć się jakichś istotnych różnic między owymi trzema grupami. Groby skrzynkowe znane są nam w przeważającej większości z odkryć przypadkowych i dlatego uzyskany z nich (fragmentaryczny czasem) materiał nie nadaje się w pełni do porównań. Ceramika w grobach grupy puławskiej z Płaskowyżu Nałęczowskiego wykazuje rzeczywiście bliskie związki z ceramiką kultury czasz lejowatych oraz kultury złockiej z lewego brzegu Wisły¹³, jednakże w ceramice grupy wschodniej również widzimy podobne bliskie analogie, zwłaszcza jeżeli chodzi o kulturę złocką¹⁴. Nadto podkreślić należy, że prawie każde nowe znalezisko zaliczane do kultury amfor kulistych dostarcza nowe nie spotykane dotychczas materiały. Zacytować tu należy choćby Raciborowice, gdzie spośród trzech znalezionych w grobie naczyń dwa stanowią typy nieznane zupełnie na Lubelszczyźnie. Również do niedawna groby ludzkie

¹² T. Wiślański *op. cit.*, s. 234—243.

¹³ S. Nosek *Materiały...*, s. 70—72.

¹⁴ S. Nosek *Kultura ...*, s. 119.

połączone z pochówkiem zwierzęcym znane były tylko w grupie puławskiej, obecnie zjawisko to zaobserwowano także w przytoczonym wyżej grobie z Raciborowic. Z tego względu nie wiadomo, czy opalanie zwłok spotykane w grupie puławskiej jest zjawiskiem charakterystycznym na Wyżynie Lubelskiej tylko dla tej grupy.

Najtrudniejszym zagadnieniem jest sprawa wzajemnej chronologii poszczególnych typów grobów. Z braku dokładniejszych ustaleń chronologicznych¹⁵ tego problemu obecnie również nie da się jeszcze rozwiązać. Faktyczne potwierdzenie istnienia dwóch faz chronologicznych kultury amfor kulistych udokumentowane zostało dotąd jedynie stratygrafią kurhanu w Strzelcach, w pow. mogileńskim. Wprowadzenie poglądu, że ceramika bez ornamentu sznurowego jest starszą od posiadającej taki ornament¹⁶ musi być dokonana w obrębie obu grup z grobami kamiennymi. Tak zwane mezolityczne przeżytki (grociki trapezowate czy oskrobywacze z kłów dzika) nie mogą być, jak się okazuje, wyznacznikami chronologicznymi. Prawdopodobna wydaje się sugestia o stopniowej degradacji grobów megalitycznych w zakresie zwyczajów pogrzebowych jednego ludu. Groby bez żadnej osłony kamiennej znajdowane są bardzo rzadko na całym terenie występowania kultury amfor kulistych. Jedynie na Śląsku i w Czechach, gdzie mamy do czynienia zapewne z jakąś młodszą grupą, nie spotyka się innych grobów tej kultury¹⁷.

Uwagi niniejsze nie przynoszą rozwiązania sygnalizowanych tu zagadnień. Mimo nagromadzenia, wydawałoby się znacznych już materiałów kultury amfor kulistych na Wyżynie Lubelskiej¹⁸, zagadnienia te, zwłaszcza w zakresie jej regionalnych i czasowych podziałów, nadal czekają na wyjaśnienie.

¹⁵ L. Gajewski, J. Gurba *Uwagi o chronologii eneolitu na Wyżynie Lubelskiej*. „Przegląd Lubelski”. T. I, 1965, s. 28—39.

¹⁶ J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski *Pradzieje Polski*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, s. 114.

¹⁷ T. Sulimirski *op. cit.*, s. 272; S. Nosek *Z najnowszych badań nad neolitem Małopolski*. W: *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s. 27.

¹⁸ J. Gurba *Neolithic Settlements on the Lublin Loess Upland*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”. R. XV. Sectio B, 1960, ryc. 7 na s. 220.